

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ЕДИН НЕОПИСАН СУБСТРАТЕН ЕЛЕМЕНТ В ТОПОНИМИЯТА НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ

Иван А. Стоянов

Наред с днешното си официално название *Кълчево* (*Кълчовка*, рус., укр. *Кълчеви Кълчево*, укр. *Кълчеве*) Болградски район Одеска обл. (Украйна) българското село е известно сред местното население в Бесарабия още като *Къшилите*, употребявано при неофициално общуване, а жителите са съответно *кълчовци* и *къшилянци* (с лека пейоративна отсянка). От двата ойконими са образувани атрибутивни съчетания от типа на *кълчовския* (*къшилянския*) път, *кълчовското* (*къшилянското*) – “мястото, където земите на съседното село се намират на самата межда с тези на с. Калчево”, – всъщност вече местни географски имена. “*Къшилян село голямо*” като типична за песенната парадигма народно-поетична фигура се среща във фолклора на бесарабските българи (Кауф. 2, 111) – свидетелство за архаичния му характер, докато *Калчево* в песните не се споменава.

Произходът на топонима е прозрачен: както и повечето ендемични названия *Къшилите* е образувано чрез членуване, изпълняващо ролята на топоформант към апелатива или топоосновата при така наречения лексико-семантичен начин на словообразуване. Изходната словоформа означава, кошара за овце, обикновено с двор и овчарска колиба, служещи за постоянен престой през зимата; край някои от тях възникват чифлици и селища, (Енци. Бълг. 3, 680). В езиковия континуум също се наблюдава известна семантична диференциация: срв. източнобълг. *къшля* “предназначена за лятно време кошара, която най-често няма покрита част” (Вак. 164), “открит навес” (Вак. 165); *къшля* “казарма” като омонимична диалектна лексема изглежда по-скоро е западна, ако се съди по многотомния речник (РБЕ 8, 476). По произход *къшля* може да се тълкува като вариативна словоформа, възникнала в резултат на лексикализация от *къшляк*, заето от турски (тур. *kişlak* “зимовище, зимно пасище” < древнотурк. *qış* “зима”, *qışla* “зимувам”, *qışlak* “зимовище” (Вж.: БЕР 3, 238 – 239; Младенов 267; Мурзаев 276; ДТСл – 1969, 448; Skalič 410; Skok 2, 212). Към тях можем да добавим с оглед на по-стария етнически ландшафт в Бесарабия също и ногайск. *къслав* “зимувам”, *къслык* “зимен, предназначен за зимата” (Баск. 203).

Съвременните рефлексии на отбелязания етимон образуват един голям славянско-балкански ареал, срв. сърбохърв. *кишла(к)* “зимовище” (РСХКНЈ 9, 526), *кришлак* “същото”, *крила* “казарма, караулно помещение” (РСХКНЈ 10, 732/, хрв. *kişlak* “зимовище”, *kišla*

“войнишка казарма”, рум. *kîşlă*, молд. *кѡшлэ* “(ост.) турско или татарско селище”, рус. *кишлăк* “селище в Средна Азия”, укр. *кишло* “място за живеене”.

Разглежданият апелатив проявява склонност към образуване на ендемики самостоятелно или като компонент на съчетания в различни (дистантни) арсенали, срв. бълг. *Къшла* (Сев. Добр. 116), *Къшладере* (Кошарница, Бург. Окр.), *Къшлакьой* (Зимница, Ямб. Окр.), *Къшлаяр* “лагуна край Черно море” [Енци. Бълг. 2, 730; 3, 680], а също названията на двете молдовски села *Cişla, raion. Cantemir și Telenești*, отбелязани за първи път в документите съответно през 1907 и 1863 г., а също *Cişlița, raion. Vulcanești*, отбел. През 1610 г. [Niciu 207, 208], както вероятно и *Кислица* [История 468], основано през 1813 и наричано понякога от българите в Буджака като *Къшлица*, и може би украинското название на трите села *Кошари* и *Кошарка* на територията на Одеска обл. (История 553, 601, 703, 823, 843), а също *Кишлы* (Азербайджан), *Араб-Кишлак*, *Киргиз-Кишлак* (Таджикистан), *Иске-Къшлау* (Башкирия), *Кокан-Кишлаг* (Андижан), *Кишлаг* (Армения), *Кишлак* (Кашкадаринска обл.) [Мурзаев 276–277].

С тази констатация за широкото разпространение на дадения семантико-словообразователен тип на *Nomina propria* и способността на апелатива в езика – източник на инвазия в други идиоми би могло да завърши изследването, ако един антологичен подход към явлението не ни поставяше нови въпросителни около генезата на обекта на нашето изследване. Все пак защо това название е неофициално; кога се е появило – едновременно, до или след официалното? Дали е донесено от метрополията като спомен за прародината на преселниците? Още повече, че и досега, както се убедихме, в България има подобни названия. Ив. Дундаров¹, даващ пълна картина в таблици на огнищата на емиграцията и възникналите селища зад Дунава, изпуска *Калчево* (*Къшлите*), както и *Кишлак/Кишлау* (в Крим). Във всеобхватния регистър на местните наименования от този регион и опита за цялостната им класификация според произхода им у М. В. Сергиевски² това название също не се среща. Ако е възникнало по време на активното усвояване на Буджака от колонисти, то щеше да бъде фиксирано и утвърдено от руската администрация.

Към отговора на проблема ни насочва информация от небезизвестния Евлия Челеби. Когато той разглежда с очи на професионалист крепостта на турската империя на Дунава, в Измаил се получава повиквателна за 20-хилядна войска, която трябва да пристигне на 5 декември 1659 г. в г. Яси (Яш), Молдова. На същата дата пътешественикът минава през интересувашото ни село, като не забравя да отбележи, че то е в Измаилска каза³.

Оттук нататък предложената етимология получава нова светлина – *Къшла* е село или махала на местното татарско и ногайско население в Бесарабия⁴, занимаващо се с животновъдство, оставило следи в един обширен регион на пребиваването си, срв. рум., молд. *kîşlă* “временно турско или татарско жилище” (БЕР 3, 238–239). По такъв начин се открива субстратен елемент в топонимията на Бесарабия и със сигурност може да се твърди, че в основата му е заложено тюркското *Nomina propria*, възприето като апелатив и доизградено отново в предишния си статут на ойконим със славянски (български) граматичен елемент. Само по себе си това вече говори за старинния му характер. Възникналата по-късно омонимия собствено : нарицателно име в ендемичното название е станала причина за изчезване на последното, както това нередко се случва при едно подобно взаимодействие⁵.

Наистина, по време на преселването емигрантите заварват на ново място изоставени, понякога опожарени, ногайски и татарски селца, махали, същински къшли с примитивна покъщнина и стопанско обзавеждане. Поради това в списъка на населените пунктове за настаняване от 29 декември 1819 г.⁶, в който са изброени съществуващите села – със субстратни от гледна точка на лингвиста названия – *Къшлите* на Е. Челеби не са отбелязани. И все пак тук се настаняват новодошлите преселници – туканци, а по-късно и беженари и в един друг регистър вече от 1861 г. сред българските населени пунктове от Акерманския уезд намираме и търсеното село със забележка “ново”⁷. Наистина това е дата на основанието на Калчева⁸, което възниква като крайгранично село между Молдова и Русия, когато Бесарабия се разделя на две части. Според разказите на местното население тогава е насадена горската ивица, нещо съвсем рядко в Буджака, която се пази до днес.

Нека отбележим наличието на още един паралел в историята на преселническата топонимия – названието *Къшлак* (*Кашлоу*)⁹, заето направо от татарски в български и представляващо етимологичен дублет на *Къшлите*.

Един по-общ поглед върху цялостната топонимична система в Одеска област сочи, че 41 % от всички ендемики са изначално тюркски (татарски) като следа от пребиваването на предшествениците на съвременните българи, гагаузи, украинци и други народи в Буджака¹⁰. Нека не си правим илюзии за изчерпателността на тези данни: сред посочените топоними отсъстват *Къшлите*, тъй като названието е неофициално и неотбелязано. Кой са изброените от бележития пътешественик села Дундар, Ахпанос, Сапан, Постан, Тобак¹¹ от същата каза по пътя на Евлия Челеби за Молдовските земи? Едно по-пълно описание би изхождало не само от инвентаризацията на съществуващите географски обекти, а би взело под внимание вътрешната миграция, безследно изчезналите селища и запазените паралелни наименования, като не можем да изключим и предтюркски славянски субстрат (представен може би в названието на г. Килия в гърлото на р. Дунав, срв. стб. апелатив “стая, килия”¹²). Очевидно е, че в топонимията на Буджака (Онгъла) трябва да се има предвид наличието на няколко слоя.

Съкращения:

- Баск. – Ногайско-русский словарь (под ред. Баскакова, Н. А.). – М., 1963.
БЕР – Български етимологичен речник. – Т. 1–5. А – П, 1971–1997.
Вак. – Вакарелски, Х. Етнография на България. – С., 1974.
Добр. – Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. – С., 1974.
Енци. Бълг. – Енциклопедия България. Т. 1–4.
История мѡст ѡ сѡл УРСР. Одеська област. – К., 1969.
Кауф. – Кауфман, Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. – Т. 1–2, С., 1982.
Мурз. – Мурзаев, Э. М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984.
Радлов – Радлов, В. В. Опыт словаря тюркских наречий. – Вып. 1–4, СПб, 1889–1911.
ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка (под ред. Шанского, Н. М.). – Т. 1–2, М., 1963–1982.
Skaljić – Skaljić A. Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku. – Sarajevo, 1973.

Skok – Skok, P. Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Kn. 1 – 4, Zagreb, 1971 – 1974.

Бележки

¹ Вж. статиите му в Енци. България 5, 444 – 449, както и Български колонии в Съветския съюз и родствените им метрополии в България. – Отечество, 12, 1990, с. 13.

² Вж. **Сергиевский, М. В.** Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории. – Известия АН СССР. Отделение языка и литературы, 1946, Т. 5, вып. 4, 333 – 350.

³ Вж. **Эвлия Челеби.** Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII в.). В. 1. Земли Молдавии и Украины. Перевод и комментарии. – М., 1961, с. 333.

⁴ Например титулт на Мирчо-воевода е бил “господар на татарските земи”, като се има предвид територията на Южна Бесарабия без Килия (вж. **Дякович, В.** Българска Бесарабия. Историко-етнографски очерк със спомени за ген. Иван Колев. – С., 1918, 62 – 63). Към 1806 г. след тристагодишното си пребиваване тук завършва изселването на татари, оставили названието *Буджак* на място на славянското *Онгъл*.

⁵ Според **Богач** (Заметки по молдавской топонимике и идиоматике “даут, дувът”. – Известия Молдавского филиала АН СССР, 1959, 12 (45), 91 – 100) *кишинев* “извор, източник” е изчезнало в молдовските говори след като е било изместено от топонима *Кишинэе*. За отбелязване е, че по-рано столицата на Молдова се извеждаше от крим. – тат. *Kyslaka-näv, Kyslanäv*, също свързано с тюрк. *kis* “зима” (вж.: Радлов 2, 838).

⁶ Вж. **Дякович, В.** Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк с пет приложения. – С., 1930, 70 – 71.

⁷ Пак там, с. 97.

⁸ Вж.: История..., 394.

⁹ Селото е основано през 1803 г. във Феодосийски уезд (Крим) от преселници от Граматиково и Стоилово. По-късно значителна част от населението се премества в Коктебел (Планерске) (вж.: Ен. Бълг. 5, 447; Клаус, А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – В. 1, СПб, 1869, с. 42), сега известен украински курорт.

¹⁰ Вж. **Карпенко, Ю. С., Сергеев, Ф. П., Смольская, А. К., Колесник, В. А.** Инославянские элементы в топонимической системе юга Украины. – Слов янське мовознавства. Доповіді (на X Між. з'їзді славистів). – К., 1993, с. 194.

¹¹ От тях можем по-определено да кажем само за последното, споменавано по-късно и от други автори (вж. **Дмитрий Кантемир.** Описание Молдавии. – Кишинев, 1973, с. 26), като в коментара към книгата се говори, че става дума за разположеното недалеч от Болград село Тобак (сега Табак).

¹² Срв. още Келия в една молдовска грамота от 1470 г. (вж.: **Сергиевский, М. В.** Топонимия Бессарабии..., 339). За първи път топонимът се споменава в паметници от XII в. (История 471).